

BREV PÅ FÖDELSEDAGEN

Ett halvår före sin död, 1998, gav den brittiske poeten Ted Hughes ut sitt moraliska testamente, *Birthday Letters*, en tvåhundra-sidig volym med dikter tillägnade hans första hustru Sylvia Plath.

Varför moraliska? Jo, alltsedan Sylvia Plaths självmord i februari 1963 har Ted Hughes fått bära en tung skuld-börda, både privat och offentligt. Det var han som övergav Plath för en annan kvinna, det var han som i många år försvårade utgivningen av hennes brev, dagböcker och efterlämnade dikter – där bilden av Hughes inte alltid var så sympatisk. Hans rykte förbättrades knappast heller av att även den andra kvinnan, med vilken han aldrig gifte sig, gasade ihjäl sig några år senare – och tog med sig deras gemensamma dotter i döden.

I feministkretsar har Hughes kallats för både mansgris och mördare; själv har han, fram till *Birthday Letters*, tigit om sin kärleksrelation till Sylvia Plath. Att läsa dessa dikter (nu på svenska i Ole Hessler's översättning) är därför, vare sig man vill eller ej, att läsa en partsinlaga i en postumt utdragen, inflammerad äktenskapskonflikt. Det är också att ta del av bittra inlägg i den offentliga debatten om Sylvia Plaths litterära kvarlåtenskap.

Men det är framför allt att bli varse poesins helande kraft. I dessa dikter, skrivna under mer än 25 års tid, har Hughes formulerat och bearbetat sin sorg, rekapitulerat sin vanmakt inför de destruktiva krafter som var i spel, dekonstruerat och rekonstruerat sin kärlek.

Oavsett hur man ställer sig i skuldfrågan vad gäller Plaths död – frågan är om vi alls har med den att göra – är *Brev på födelsedagen* en gripande samling kärleksdikter, ömsinta, humoristiska, hätska, förtvivlade – och med den äkta indignationen hos en försmädd älskare. Det senare kräver kanske en förklaring.

Sylvia Plath var, under sin tid med Ted Hughes, veterligt aldrig otrogen. Men i vägen för deras kärlek stod hela tiden minnet av hennes far – som dött då Sylvia Plath var nio år gammal och efterlämnat djup besvikelse och saknad i hennes själ. Mot denne rival, av Hughes i dikterna liknad vid allt från en panter, ett troll, en demon till en gud, kämpade Hughes, enligt egen utsago, en ojämn kamp. Hughes fann, om och om igen, hur Sylvia Plaths bild av honom och av fadern smälte hop till en, hur hennes aggression mot fadern, som oansvarigt dött ifrån henne, projicerades på honom själv. T.o.m. i språket smyger sig det ödesmättade beroendet – utökat till att omfatta även modern – in:

*Du behövde bara titta in
i närmaste ansikte på en metafor
utplockad från din garderob eller från en tallrik
eller från solen eller månen eller idegranen
för att se din far, din mor, eller mig
som kom till dig med hela ditt Öde.*

Hughes beskriver både mötet med Plath och deras gemensamma historia som ödesbestämd. Egentligen fanns det

ingen väg ut för honom eller för Plath; hennes första självmordsförsök, tre år innan hon träffade Hughes, var bara en förövning inför vad som komma skulle – och måste. Han liknar sig själv vid en hund, ett lydigt och aningslöst redskap för hennes självdestruktivitet, hennes mardrömmar drog även honom, demonen tar även hans omdöme i besittning. Bara någon enstaka gång antyder Hughes att destruktiviteten var ömsesidig:

*Var för sig
kunde vi båda ha klarat av ett liv.
Som siamesiska tvillingar som var och en spred
en särskild mental blodförgiftning till den andra
blev var och en av oss den påle
som spetsade den andre.*

Fråga är om inte detta mest är sorgeretorik: det som tycks ha smärtat Hughes mest var just känslan av att inte kunna ta ansvar för sina egna reaktioner, att inte räcka till. En skuld är trots allt lättare att bära än vetskapen om att man inte är moraliskt kreditvärdig:

*Steg för steg
vandrade jag in i den sömn
som du försökte vakna upp från*

Vad som komplicerar bilden av Hughes kärlekstestamente är att han så ofta hänvisar till Sylvia Plaths fadersfixering – teorin passar honom bara alltför väl. Jag tror inte att det handlar om undanflykter utan om att Hughes själv fångades in av 50-talspsykiatris förklaringsmodeller, de som nöjer sig med att härleda nuets problem ur det förgångnas trauman. Och att han, måhända, läst för mycket Sylvia Plath – där ju fadersfiguren är allestädes närvarande. Poesin må vara terapeutisk, men är det sällan i språkets ytskikt.

För den som är bekant med Sylvia Plaths biografi är *Brev på födelsedagen* säkert ett fascinerande poetisk-biografiskt komplement. För den som hållit sig till poesin och prosan bör Hughes dikter också kunna fungera som referenser.

Sedan är det väl upp till en själv om man vill ta till sig Hughes avmystifierande, på gränsen till förringande inställning till Plaths skrivande. ”Ditt skrivande var också din rädsla”, säger han i en dikt, och i en annan spårar han demonens fingeravtryck i hennes dikter – ”som den bär som handskar”.

Som motvikt till romantiseringen av Plath och hennes poetiskt vackra dödslängtan ger Hughes säkert en nyttig tankeställare. Liksom hans utfall mot förlag, universitetsprofessorer m.fl. som skor sig på Plaths nattsvarta förtvivlan. Hughes var nog den som kände den bäst och försökte, ur sin synvinkel, att exploatera den så varsamt som möjligt.

Att han därigenom också skyddade sitt eget skinn är kanske mer betänkligt, om än mänskligt. Men vad gäller demonerna: vad vore litteraturen utan dess vidunder? För

Sylvia Plath var sannolikt skrivandet enda sättet att hålla stånd mot den inre fienden. Med större tur – och en starkare karl vid sin sida – hade hon kanske överlevt.

Ted Hughes dikt är tät, syntaktiskt komprimerad på ett sätt som vårt vidlyftigt barbariska tungomål inte kan göra

rättvisa. Ole Hessler har kanske gjort det enda möjliga: avhållit sig från ansträngd stilimitation och i stället låtit versen löpa iväg bäst den vill, åt prosahållet till.

Kristjan Saag

Uppgifter till texten **BREV PÅ FÖDELSEDAGEN**

1. **Hur vill recensenten först och främst beteckna Ted Hughes diktsamling?**

- A Som ett uttryck för ett långvarigt sorgearbete.
- B Som en senkommen hyllning till Sylvia Plath.
- C Som en höjdpunkt i ett förbisett författarskap.
- D Som en uppriktigt menad vädjan om förlåtelse.

2. **Vad anser recensenten om de av Ted Hughes dikter som hänvisar till den döda hustruns upptagenhet vid sin far?**

- A Att de är poetiskt slagkraftiga men i sak falska.
- B Att de har kommit till för att lätta på den egna skuldbördan.
- C Att de i sak är sanna men poetiskt omdömeslösa.
- D Att de till innehållet är ett resultat av gamla tiders psykologiska läror.

3. **Vilka kan ha anledning att ta illa vid sig av en del beska rader i *Brev på födelsedagen*, enligt recensenten?**

- A Vanliga Sylvia Plath-läsare.
- B Professionella Sylvia Plath-uttolkare.
- C Ted Hughes gamla beundrare.
- D Ted Hughes anhöriga.

4. **Vad framhåller recensenten beträffande den svenska översättningen av *Birthday Letters*?**

- A Att översättaren gjort rätt i att frigöra sig från originaltextens form.
- B Att originaltextens symbolspråk oundvikligen gått förlorat vid översättningen.
- C Att översättaren haft ett svårt uppdrag och därför feltolkat originaltexten.
- D Att originaltexten i översättning förändrats mera till sitt budskap än till sin språkliga stil.

MISSBRUK OCH ÅTERFALL

En av hörnstenarna i all missbruksbehandling är att undvika eller minimera återfall. Min erfarenhet är att personalen ibland uppvisar negativa attityder gentemot klienter som återkommer till ett behandlingshem efter återfallet. För att öka kunskapen om återfall och dess betydelse i missbruksbehandlingen genomfördes intervjuer med ett antal klienter på en öppenvårdsverksamhet med arbetsplatsliknande inriktning.

I dagens samhälle ses institutionsvård vid missbruksbehandling mer och mer som ett alltför kostsamt alternativ. Intresset för öppna vårdformer ökar ständigt. Enligt Lindström (1986) är det i första hand beteendeterapeutiskt orienterade behandlare som framhållit den öppna och halvöppna alkoholistsvårdens fördelar. Man menar att institutionsvård kan främja verklighetsflykt och leda till att klienten inte inser att avhållsamhet är en svår uppgift som kräver förändrad livsföring. Lindström beskriver också hur man i den gamla nykterhetsvårdslagstiftningen lade stor vikt vid frivården. Denna sågs som klientens möjlighet att komma ur ett tillstånd som annars kunde leda till internering. Intagning på alkoholistanstalt användes således som en sista utväg.

1989 startade Finstagruppens öppenvårdsverksamhet i Sundsvall. Klienterna erbjuds här en arbetsplatsliknande sysselsättning.

Åberg (1991) betonar tillgången till arbete som en av de kraftfullaste rehabiliteringsfaktorerna för personer med missbruksproblematik. Enligt honom innebär en arbetsplats i jämförelse med andra miljöer att tider måste passas och uppgifter måste utföras. Till skillnad från de flesta andra miljöer garanterar nästan alltid en arbetsplats att man blir bemött med respekt och med rimliga krav. Likaså innebär en arbetsplats att man får yrkesidentitet, något som aldrig är en nackdel. Yrkesidentiteten kan vara en väg till självkänsla och självrespekt hos personer med psykiska eller sociala problem.

Den arbetsplatsliknande sysselsättningen vid Finstagruppern är ett komplement till övrig psykosocial behandling som till exempel enskilda samtal, gruppsamtal och behandlingsplanering. Åberg ser ingen motsättning mellan rehabilitering och behandling utan de två kan höra ihop, komplettera och avlösa varandra.

Westlund, Magnusson och Lilja (1992) har företagit en erfarenhetsinventering tillsammans med personalen på ett behandlingshem för kvinnliga missbrukare. De redogör bland annat för personalens innebörder i begreppen att *ta* och att *få* återfall. Att *ta* återfall är en aktiv, intentionell handling som utförs för att åstadkomma något. Syftet kan vara att döva fysisk och psykisk smärta eller fira framgång. Vare sig återfallet sker innan eller efter att man till exempel grälat med sambon eller fått sin första lön, blir drogen medlet som gör att något åstadkoms. Att *få* återfall ses däremot inte som en aktivitet. Med detta uttryck avses istället orsak-och-verkan. Sådana händelser inträffar i sammanhang där det är brukligt att använda sprit och droger. Man kan

ha varit på fest, träffat gamla vänner eller vistats i miljöer där man druckit tidigare och trillar på så sätt lätt in i ett invariant mönster. Ett återfall på sådana premisser bekräftar att man är den man är och den man alltid har varit. Återfallet kan tyckas sakna ändamål och funktion, men leder ändå till att det invanda upprättas och den gamla identiteten bekräftas.

Vid intervjuerna utgick jag från två teman: skuld och straff samt förtroende och uppmuntran. Känslor av skuld uppstod ofta vid frånvaro från arbetet p.g.a. återfall. Man upplevde att de övriga i arbetsgänget tvingats vänta förgäves och att de lämnats i sticket. Intervjusvaren kan tolkas som att den arbetsplatsliknande sysselsättningen har betydelse för de känslor som uppstår. Att klienterna känner skuld vid återfall kan enligt Westlund betyda att behandlingen faktiskt haft resultat. Genom den har ett ansvar lagts på en och man tror sig kunna behärska spriten.

Ibland uttrycktes ett behov av bestraffning, på grund av återfallet hade man svikit sig själv och andra. Man kunde t.ex. under en tid efter återkomsten till verksamheten välja att syssla med mindre attraktiva arbetsuppgifter än annars.

Wechsler (1990) menar att skuld påminner mycket om straff, inte minst för att båda har en sund aspekt som nästan fördunklats av de otrevligheter de ställer till med. Han refererar bland annat till författaren Edgar Allan Poes skuldtyngde mördare i novellen "Det skvallrande hjärtat". Poe visar skickligt hur mördarens skuldkänslor överväldigar honom och tvingar honom att bekänna för polisen för att få det straff han förtjänar för sitt dåd. Wechsler anser vidare att skuldkänslor inte bör dövas. Istället ska man söka finna orsaken och göra något åt dem. Skuld kan betraktas som "god" skuld. Personalens hållning är viktig i sammanhanget.

Klienterna gav överlag uttryck för känslor av förtroende och uppmuntran från personalens sida. Bland annat uttrycktes positiva känslor kring att man betrotts med nyckel till verksamhetens lokaler. Jenner (1992) beskriver vad som kan hända när missbrukaren möter en behandlare som ser honom som ett hopplöst fall. Risker är då stora att missbrukaren ger upp kampen för ett nyktert liv. Behandlaren bör istället tro på missbrukaren och hela tiden stödja och uppmuntra honom. Då är chansen stor att han börjar tro på sig själv och lyckas ta sig ur missbruket.

Ordet återfall har för det mesta en negativ innebörd. Westlund med flera menar att återfallet kan betraktas som ett fall från en högre till en lägre nivå genom att beslutet/föresatsen att upphöra med droganvändandet förändrats. Men återfallet kan också ses som ett fall framåt – det kan innebära en chans att undvika framtida återfall – om man tar vara på möjligheten att lära sig något om sig själv och sitt missbruk.

Mer utbildning för behandlarna när det gäller att förebygga återfall kan vara nödvändig. Även klienterna borde få ökad kunskap om återfallets psykologi. Enligt Åberg har missbrukare, tvärtemot vad man ofta anser, lätt att ta till sig

psykologiska resonemang. Utbildning i återfallets psykologi skulle kunna bli ett viktigt komplement till de kurser i exempelvis svenska och matematik som ofta bedrivs vid Finsta-gruppen och liknande verksamheter.

Sist men inte minst är det viktigt att notera den arbets-platsliknande sysselsättningens betydelse i samband med

återfallet. Dock bör hänsyn tas till att det finns klienter som av olika skäl kan ha svårt att finna sig tillrätta i sådana verksamheter.

Kurt Tjernström

Uppgifter till texten **MISSBRUK OCH ÅTERFALL**

5. **Vilken av följande synpunkter från de tillfrågade klienterna framkom i textförfattarens egen intervjuundersökning?**

- A Behandling är att föredra före bestraffning.
- B Det är svårare att förstå andras återfall än ett eget.
- C Arbetsplatsvård skapar mindre skuld-känslor än institutionsvård.
- D Vårdpersonalens positiva inställning utgör ett stöd.

6. **Vilken av följande uppmaningar fångar en av textens viktigaste poänger?**

- A "Lär känna ditt missbruk!"
- B "Gör upp med ditt missbruk!"
- C "Gå ut med ditt missbruk!"
- D "Ta hänsyn till ditt missbruk!"

7. **Vad är enligt texten utmärkande för ett "taget" återfall?**

- A Att det inträffar utan förklaring.
- B Att det sker med ett särskilt uppsåt.
- C Att det utlöses av en isolerad händelse.
- D Att det är en reaktion mot behandlingen.

8. **Vad är det författaren i första hand vill understryka med sin text?**

- A Behovet av att klienterna bearbetar sin egen skuld.
- B Behovet av ökad rehabiliteringsforskning inom missbrukarvården.
- C Behovet av kunskaper och utbildning för behandlingspersonal och klienter.
- D Behovet av institutionsvård för missbrukarna.

VART TAR TIDEN VÄGEN?

Den rysk-belgiske Nobelpristagaren Ilja Prigogine påstår sig ha räknat sig fram till att tiden bara går framåt. Men de flesta andra fysiker är skeptiska. Hur konstigt det än låter är det nämligen inte alls självklart hur tidens flöde egentligen rinner.

För oss människor är tidens gång grundläggande. Obönhörligt griper tiden tag i oss och skjuter våra liv framåt. Men våra förnuft går inte alltid hand i hand med den fysiska verkligheten.

För naturvetenskapen har tiden alltid varit ett problem-barn. Meningarna är delade om vad ”fenomenet tid” egentligen är; var tiden kommer från och inte minst – om den måste ha en riktning.

Isaac Newtons klassiska fysik och Albert Einsteins relativitetsteorier har varit – och är – oerhört framgångsrika. Det är endast tack vare deras ekvationer som vi med stor precision kan förutsäga en mängd olika fysikaliska skeenden vilket gör att vi kan värma mat i mikrougnar, prata i mobiltelefoner eller beräkna nästa solförmörkelse.

Men ingen av dessa nästan kusligt exakta teorier gör någon åtskillnad mellan det förgångna och framtiden. Om vi kan bestämma en fysisk händelse i nuet går det nästan alltid med hjälp av deras formler att härleda händelsen både framåt och bakåt i tiden. I fysikens värld är tiden, som forskarna säger, symmetrisk. Den är likadan åt båda håll.

Om vi, till exempel, ser en komet på himlen kan vi med hjälp av Newtons fysik mycket enkelt räkna ut varifrån den kommer. Men vi kan också, och minst lika lätt, beräkna om, och i så fall när och var, den kommer att krascha mot jorden.

Inte heller Einsteins formler gör någon större skillnad på dåtid och framtid, och inte i någon av hans ekvationer spelar det någon roll om vi ger tiden ett positivt värde, ”framåt tid”, eller ett negativt, ”bakåt tid”. År 1949 bevisade dessutom den österrikiske matematikern Kurt Gödel att den allmänna relativitetsteorin, under vissa förutsättningar, även tillåter resor i tiden.

Det finns alltså ingenting inom dessa teorier som säger att tiden skulle ha någon riktning. Tvärtom. Samma naturlagar som sätter oss på månen struntar totalt i om det är dåtid eller framtid. Det här strider mot allt sunt förnuft och mänsklig erfarenhet. I det dagliga livet är det, som vi alla vet, en enorm skillnad mellan ”i går” och ”i morgon”. Gårdagen kan vi nästan redogöra för i detalj, medan morgondagen är och förblir en gåta.

Men vem är det som har fått tiden om bakfoten – vi människor eller fysiken?

Hoppingivande för oss finns det tydliga tecken överallt på att tiden går som den ska och åt rätt håll. Vi har alla sett ett dricksglas falla och gå i bitar. Men att en massa glasbitar plötsligt börjar samla ihop sig till ett helt glas, betraktar vi som omöjligt.

På liknande sätt är det högst osannolikt att en parfym, som dunstat bort från sin flaska, skulle börja samla ihop sig i parfymflaskan igen. Parfymer kommer aldrig, hur länge

vi än väntar, att plötsligt komma tillbaka till flaskan.

Det som förbjuder att dricksglas och parfym åter-skapas sig själva är termodynamikens andra huvudsats. Termodynamiken är en samling fysikaliska lagar som bland annat beskriver stora samlingar av molekyler i vätskor och gaser, hur de reagerar när de värms, kyls eller utsätts för tryck och hur en energiform övergår till en annan, till exempel när en ångpanna värms.

Termodynamikens andra huvudsats säger att oordningen, entropin, alltid ökar med tiden i ett slutet system. Skälet till att parfymmolekylerna aldrig återsamlar sig i flaskan är att alla andra platser i rummet som parfymmolekylerna kan befinna sig på är så oändligt många gånger fler än platserna i flaskan. Därför är det också mycket sannolikare att parfymmolekylerna finns på platserna i luften än i flaskan.

En liknande princip styr varför lägenheter eller skrivbord så lätt blir stökiga. De möjligheter som finns för lägenheten att vara stökig på är så många fler än de vi definierar som ordnade. Därför är en stökig lägenhet ett mycket mer sannolikt tillstånd än en ordnad lägenhet. En strumpa kan ligga på golvet i köket, i hallen eller på toaletten för att vi ska tycka att det är rörigt, men bara i byrålådan för att vi ska känna tillfredsställelsen av en välstädad lägenhet. Ett hem i oordning är alltså inget att skämmas över – det är ett högst naturligt tillstånd.

Eftersom de processer som termodynamiken beskriver omöjligt kan gå baklänges, har termodynamiken ansetts vara ett tydligt tecken på att tiden verkligen har en riktning.

Men fysiken anser sig även ha en förklaring till dessa fenomen. Tiden, säger många fysiker, har sitt ursprung i skapelsen eller big bang, den jättesmäll som en gång skapade vårt universum. Den tidsriktning vi upplever skulle bara vara en effekt av det storskaliga fenomen som smällen innebär och inte en fundamental egenskap hos naturen.

För att förstå denna tankegång kan vi tänka oss ett rum fullt av luftmolekyler. I ett utgångsläge, som representerar skapelsen och därmed tidens begynnelse, är alla luftmolekyler samlade i en liten klump mitt i rummet. Om vi lämnar dem där, kommer det inte att dröja länge förrän alla molekyler har spridit sig jämnt i hela rummet. Att luftmolekyler helt plötsligt samlar sig i en klump i mitten av rummet igen och vi får svårt att andas, skulle – precis som fallet med parfymmolekylerna – vara högst osannolikt.

Men om rummet i stället bara innehåller en enda molekyl, är sannolikheten för att den skall befinna sig någonstans i rummet mycket större. Den process som termodynamiken beskriver och som gör att molekylerna aldrig samlar sig i mitten av rummet igen och som vi uppfattar som tidens gång, är alltså bara en effekt av att vi har många molekyler i rummet. Om vi studerat varje molekyl var för sig är inget tillstånd mer sannolikt än något annat, och tidens riktning försvinner. Tidsuppfattningen är alltså, enligt många fysiker, bara något av en illusion och ingen fundamental egenskap hos naturen.

Men långt ifrån alla skriver under på att tidens riktning

bara skulle vara en produkt av universums skapelse. Den rysk-belgiske fysikern och kemisten och tillika 1977 års nobelpristagare i kemi, Ilja Prigogine, har räknat på saken med hjälp av avancerad matematik och kaosteori. Han tycker sig ha tydliga indikationer på att tiden verkligen är en grundläggande egenskap hos naturen.

Resultatet blir en hel uppsättning nya och hittills okända naturlagar, som är överordnade de lagar vi känner till i dag. I sin nya bok "The End of Certainty" beskriver han hur naturen balanserar på en mängd mikroskopiska skeenden

och flöden som bara har en framåtriktning, och det är dessa mikroskopiska skeenden som, enligt Prigogine, definierar tidens gång. Newtons och Einsteins stabila och förutsägbara världar reducerar han till undantagsfall.

Ilja Prigogines resultat är än så länge mycket omdiskuterade och diffusa. Hans bok är bitvis svårtolkad, men tankarna är onekligen intressanta. Om han har rätt får väl tiden avgöra.

Johan Nilsson

Uppgifter till texten VART TAR TIDEN VÄGEN?

9. **Vad anser, enligt texten, Ilja Prigogine om den klassiska fysiken och relativitetsteorin?**
- A De utgör bägge exempel på överordnade teori-bildningar om tidens riktning.
- B De kan förklara tidens uppkomst men inte dess riktning.
- C De ger inte någon fundamental förklaring till tidens riktning.
- D De kan förklara varför tiden inte kan ses som en rent fysikalisk företeelse.
10. **Vilket av följande tillstånd visar enligt texten att tiden i fysikalisk mening har en riktning framåt?**
- A Ordning
- B Upplösning
- C Skapande
- D Slutenhet
11. **"Ur led är tiden; ve, att jag är den, som föddes att vrida den rätt igen", säger Hamlet i Shakespeares drama. Var skulle Hamlet hitta mest stöd för sitt uttalande om tiden, enligt textens resonemang?**
- A Hos Newton.
- B I termodynamiken.
- C I det sunda förnuftet.
- D Hos Prigogine.
12. **Vissa fysiker sätter enligt texten tiden i samband med universums skapelse. Vilket svarsförslag beskriver bäst deras ståndpunkt?**
- A Tiden var en förutsättning för uppkomsten av big bang.
- B Tiden är ett resultat av big bang.
- C Tiden var en förutsättning för uppkomsten av rörelse och förändring.
- D Tiden är ett resultat av universum.

DEN KLUVNE KAPITALISTEN

I sitt februarinummer 1997 publicerade tidskriften *The Atlantic Monthly* en artikel som väckte ett visst uppseende. Artikeln var skriven av finansmannen George Soros, som gjorde gällande att en ohämmad marknadsekonomi står i motsättning till de värden ett gott samhälle vilar på. Vad som förvånade var inte så mycket artikelns innehåll som det faktum att just Soros skrivit den; Soros är en framträdande aktör på de finansmarknader vars effekter han är så kritisk till och de valutatransaktioner han varit med om att genomföra anses allmänt ha bidragit till att flera länder – däribland Sverige – tvingades ge upp försvaret av sina fasta växelkurser i början av 1990-talet.

I ”Den globala kapitalismens kris” utvecklar Soros resonemanget från den två år gamla artikeln. Han ger en utförligare presentation av den ”filosofi” som han menar har väglett både hans arbete som finansman och hans analys av marknaderna. Genom Soros skildringar av tillståndet i världsekonomin blir dessutom kritiken av den syn på det ekonomiska livet som Soros benämner ”marknadsfundamentalism” mer konkret. Soros menar att det internationella ekonomiska systemet riskerar att kollapsa till följd av de oreglerade finansmarknadernas instabilitet. Politiska åtgärder krävs; en global ekonomi måste balanseras av globala politiska institutioner.

George Soros är en ovanlig finansman, inte bara genom sina åsikter om marknadens otillräcklighet utan också genom sitt omfattande sociala engagemang. Han står bakom en stiftelse som understöder utbildningsverksamhet och frivilligorganisationer runt om i världen, framför allt i östra Europa. Uppriktigheten i Soros sociala engagemang har ofta ifrågasatts med hänvisningar till Soros agerande på marknaden: hans företag har tjänat miljarder genom angrepp på enskilda staters valutor, på centralbankernas bekostnad. Soros motargument – som återkommer många gånger i boken – är att han som aktör på marknaden inte kan ta hänsyn till de sociala konsekvenserna av sin affärsverksamhet. Argumentet är naturligtvis inte oantastligt, framför allt inte med tanke på Soros uppfattning att samma grundläggande ”filosofi” ligger bakom hans framgångar på finansmarknaderna, hans politiska analyser och hans sociala verksamhet. Den eventuella motsägelsefullheten i Soros gärning är emellertid inget skäl att vifta bort det han har att säga.

Tyvärr är ”Den globala kapitalismens kris” illa skriven, vilket Soros också är medveten om. Han ursäktar bokens karaktär av ”snabbok” med brådskan att uppmärksamma världspinionen på det sammanbrott i det finansiella systemet som han anser nära förestående. Författarens goda avsikter hindrar emellertid inte att läsaren snart tröttnar på upprepningar och halvfärdiga resonemang.

Inte heller i andra avseenden är Soros bok något mästerverk, framför allt inte i de inledande teoretiska, eller ”filosofiska”, avsnitten. Dessa innehåller dels en diskussion om nationalekonomins brister, dels vissa (i och för sig sympatiska) politiska resonemang som förs med utgångspunkt i

filosofen Karl Poppers begrepp ”det öppna samhället”. Till största delen innehåller dessa kapitel ingenting nytt, trots Soros självmedvetna sätt att uttrycka sig, och de intressanta påpekandena är formulerade i så allmänna termer att Soros resonemang knappast kan betraktas som någon egentlig analys. Soros anspråk på att ha skapat en nydanande ”reflexiv historieteori” och att ha kommit till revolutionerande teoretiska insikter om det ekonomiska livets funktions sätt riskerar att vända uppmärksamheten från de kvaliteter boken faktiskt har.

Bokens andra del är nämligen betydligt intressantare, med översikter över de senaste årtiondenas utveckling på finans- och valutamarknaderna och medryckande skildringar av marknadsaktörernas och de centralt placerade politikerernas sätt att resonera. Soros kan såsom inflytelserik och välinformerad handlare i värdepapper och valutor beskriva skeenden vi vanligen inte uppfattar. Det är möjligt att han överdriver sin egen betydelse i samband med den ryska finanskrisen i augusti 1998, men han förmedlar under alla omständigheter ögonblicksbilder som få andra skulle kunna erbjuda.

När Soros avslutningsvis skall lämna lösningar på de problem han identifierat, blir boken emellertid märkvärdigt platt. Vilka mekanismer som skulle kunna öka den politiska kontrollen över finansmarknaderna antyds bara. Vilka politiska organ som skall fatta beslut om dessa mekanismer diskuteras än mer knapphändigt. Soros tycks tänka sig att ett globalt samhälle skall uppstå, där överstatliga politiska organ kan ges makt att stifta lagar. Lagar utan uppbackning från övervaknings- och rättskipningsorgan riskerar dock att väga lätt och möjligheterna att etablera sådana organ framstår som små. Särskilt om organen i någon mening skall vara demokratiska, vilket George Soros – det öppna samhällets självutnämnde banerförare – rimligen borde betrakta som avgörande.

Nu är bristen på ett praktiskt, politiskt perspektiv inte bara kännetecknande för George Soros utan för flertalet vetenskapliga arbeten, reportage- och debattböcker som på senare tid ägnats åt behovet av politiska institutioner på överstatlig nivå. Analyserna av problemen är inte sällan utmärkta. Miljöproblemen, migrationsströmmarna, den internationella brottsligheten och finansmarknadernas instabilitet är tydliga exempel på frågor som nationalstaten saknar förutsättningar att hantera. Den verkligt svåra frågan – hur internationella politiska organ skall skapas och vinna legitimitet – förbigås emellertid oftast med tystnad.

George Soros nya bok är tankeväckande, men mest som en påminnelse – från ett oväntat håll – om problem vilkas lösningar vi ännu saknar.

Johannes Lindvall

Uppgifter till texten DEN KLUVNE KAPITALISTEN

13. **Textförfattaren finner att en av delarna i Soros bok är speciellt tankeväckande. Vad är det som gör den delen så läsvärd?**
- A Soros teori om ”det öppna samhället”.
 - B Soros starka tilltro till demokratiska och lagstiftande organisationer.
 - C Soros unika sociala engagemang.
 - D Soros egna erfarenheter från den internationella finansbranschen.
14. **Vad saknar textförfattaren såväl i *Den globala kapitalismens kris* som i andra arbeten på samma tema?**
- A Genomtänkta lösningar vad avser den demokratiska bärkraften i framtidens lokalsamhällen.
 - B En teoretisk grund som håller för att bygga en hållbar och global framtidsvision på.
 - C Konkreta resonemang om ett framtida inrättande av världsomspännande politiska institutioner.
 - D En samlad analys av de omfattande politiska problem som framtidens nationalstater står inför.
15. **Vilken invändning riktar textförfattaren mot de teoretiska kapitlen i *Den globala kapitalismens kris*?**
- A Soros avfärdar den vetenskapliga kunskap som finns på området.
 - B Soros försöker foga samman inbördes oförenliga teorier till en helhet.
 - C Soros låter sin egen bakgrund färga framställningen alltför mycket.
 - D Soros för fram redan etablerade teorier som om de vore nya.
16. **Vilket alternativ nedan sammanfattar bäst textförfattarens uppfattning om Soros bok?**
- A Vackra tankar, men tyvärr en utopi.
 - B En intressant diagnos, men bristfälliga recept.
 - C Goda råd, men oklart till vem.
 - D En skrivbordsprodukt, men rätt i tiden.

ATT "BLI NÅT OCH VETA NÅT"

Vad utbildning och kunskap innebär och vilka metoder människor anser nödvändiga för att åstadkomma inlärning är inte entydigt, dvs. de sociala och kulturella variationerna kan vara rätt stora, både i tid och rum. För att fundera över detta mer i detalj kan en studie av två småsamhällen i sydstaternas Amerika gjord av Shirley Bruce Heath (1986) vara användbar. Studien omfattar ett "vitt" och ett "svart" arbetarklassområde i delstaten North Carolina.

Det är ett område främst präglad av textilindustri, småjordbruk och byggnadsarbete. De svarta är inte fattiga men lever under ekonomiskt osäkrare förhållanden än de vita, och de två grupperna lever relativt åtskilda från varandra. Heaths övergripande intresse är att försöka förstå skillnaderna mellan de olika gruppernas barns sätt att använda språket och hantera skolsituationen. Barnen från det "vita" Roadville och det "svarta" Trackton kommer till skolan med ganska olika förutsättningar och föreställningar om relationer, om att prestera, om innebörden av att prata och skriva. Det gemensamma är att de inte motsvarar skolans krav.

Skillnaderna sammanhänger med att man har olika barndomsbegrepp i Trackton och i Roadville. Ett barn i Trackton är under sitt första år nästan aldrig ensamt, det sitter alltid i någons knä, matas, bärs omkring, det sover alltid tillsammans med någon, alla kelar med det. Barnet ingår som en liten observatör till allt som pågår och verbal kommunikation riktas inte direkt till barnet, alla pratar om det men sällan till det. För vuxna i Trackton är det ingen vits att fråga ett barn, vad är det här, vad heter det där, lär dig ditt, lär dig datt, "som dom vita gör". Det är bara att vara uppmärksam och ha huvudet på skaft.

Tillvaron för det lilla barnet ser ganska annorlunda ut i Roadville. Där är familjelivet planerat och barnets tillvaro framstår som nog så utstakad. Ett barn ska helst ha eget rum, egna saker, speciella färger på tyger och tapeter, det är en speciell liten person som kommer till världen. Samtidigt som barnet ska vänja sig vid att vara ensamt, att sova och äta på regelbundna tider och inte bli omkringburet hela tiden anser vuxna det meningsfullt och viktigt att prata med spädbarnet till skillnad från i Trackton. Vuxna i Roadville är upptagna av att lära barnet att lära sig: att vara uppmärksam, lyssna, uppföra sig, prata. Föreställningen att barn lär sig ändå, av att delta, har inte alls samma förankring som i Trackton.

Barnen i Roadville får leksaker och böcker och vuxna leker med sina barn oftast genom deras leksaker. Dessa lekar blir inte sällan ett slags lärosituationer. Men redan vid ungefär fyra års ålder upphör lekar, leksaker och högläsning. Barnen börjar nu delta mer i föräldrarnas sysslor, pojkar med fadern, flickorna med modern. Hårt arbete värdesätts högt i Roadville och barnen ska tidigt lära sig vad det innebär att arbeta. Leksaker i Trackton har en mycket mer perifer betydelse och vuxna leker inte egentligen med barn. Istället förväntar man sig att de redan tidigt, vid ett-två års ålder och särskilt småpojkar, ska klara av att röra sig utanför huset med andra barn och lära sig hantera olika

situationer. Detta sker särskilt genom vad vi skulle kalla munvighet eller slagfärdighet. Förmågan till verbal ekvilibristik senare under uppväxten och som vuxen är ett viktigt kulturellt kapital särskilt för en pojke/man: måttet på en man är hans mun, som folk säger i Trackton. För flickor gäller det att lära sig *fussing*, dvs. ett slags verbalt om-sig-och-kring-sig-om-andra, och det riktas främst mot bröder och föräldrar. De ägnar sig också mycket åt ordlekar i tal eller sång. Detta tillskrivs inte allmänt samma värde som pojkarnas/männens verbala aktiviteter, men är ett lika betydelsefullt inslag i att vara kvinna och mor som den verbala interaktionen mellan män är i den manliga identiteten.

Barnen i Trackton lär sig tidigt att använda språket för att forma och förändra verkligheten, också som ett medel att påverka andra och rikta uppmärksamheten mot sig själva. Tracktonbornas språk är rikt på metaforer och barnen uppmuntras att kunna berätta. Det är också viktigt för vuxna att barn lär sig att ord, liksom händelser och allting annat, kan betyda olika saker vid olika tillfällen. Detta är raka motsatsen till hur verkligheten presenteras för Roadvillebarnen. Där finns krav på fasthet – ett ord, en händelse har samma betydelse varje gång.

Att berätta historier för varandra är ett omtyckt nöje för båda grupperna vuxna, men sättet att berätta skiljer sig markant. Vad som utgör *a true story* för Tracktonbor är den goda, underhållande berättelsen som är späckad med överdrifter, fantastiska tilldragelser utan kronologiska angivelser. Den framhäver berättarens list och förmåga att klara en knepig situation. Den blir "sann" som berättelse som en exposé över människans motgångar och förmåga att övervinna dem. Roadvilleborna håller sig istället till fakta och undviker överdrifter, det kronologiska återgivandet blir centralt och anger sanningshalten, och man avslutar gärna med en sensmoral. Heath uppfattar Tracktonbornas berättarkonst som ett slags tävlan i att berätta där individens styrka framhävs, medan Roadvilles berättartradition präglas av att vara grupporienterad och undervisande. Roadvilleborna skulle uppfatta Tracktonberättelser som lögnar och Tracktonborna skulle inte ens uppfatta att berättelser i Roadville är berättelser.

Båda grupperna av barn får problem i skolan när det gäller att förstå och återge skrivna texter: barnen från Trackton framstår för lärarna som ovederhäftiga, verklighetsfrånvända och oanalytiska, medan Roadvillebarnen framstår som rigida och fantasilösa med svårigheter att reflektera. Endast stadsbornas barn tycks på ett för skolan acceptabelt sätt kunna hantera denna balansgång mellan erfarenhet, text, samtal och reflektion, där tanken om fakta och entydighet finns, men där sanning även kan vara något relativt. Lärare kan lätt ge upp och säga att det inte går att lära dessa andra barn, som delvis inlemmas i kategorin *deprived children*, eftersatta barn, medan deras föräldrar får sin misstro mot skolan bekräftad, utan att för den skull nödvändigtvis ge upp själva idealiseringen av skolan. Skolan missar lätt att det både i Trackton och Road-

vill är mycket viktigt för vuxna att deras barn lär sig att hantera ”verkligheten”, men denna verklighet definieras olika och därmed också sätten att tolka och hantera den.

I både Trackton och Roadville värderas skolan högt, som en symbol för framgång och modernitet, ett vanligt sätt att uppfatta skolan, samtidigt som de flesta inte kan se på vilket sätt skolan har någon egentlig betydelse för deras faktiska verklighet. Och barnen lyckas inte i skolan. Man kan då fundera över vilka förklaringar detta kan få av de olika inblandade kategorierna av vuxna. Utifrån Roadvillebornas sätt att förhålla sig till kunskap, inläring, arbete och barns utveckling och behov, kan man tänka sig att de skulle kunna uppfatta skolsvårigheter som ett tecken på att barnet är lat, inte gör sina läxor tillräckligt. Skulden skulle kanske snarare tillskrivas barnet än lärarna och skolinstitutionen. För-

äldrar i Trackton kanske hellre skulle vara benägna att först skylla på skolan där lärarna inte förstår eller uppskattar deras barn, men de skulle nog också kunna tro att deras barn varit för uppkäftiga eller bångstyriga. Lärarna som är förankrade i ett annat kulturellt sammanhang kan uppfatta barnen som ointelligenta, okoncentrerade, intellektuellt torftiga, asociala eller opålitliga. De har en ytlig kunskap om de sociala förhållanden barnen lever i, de värderingar och ideal föräldrar omfattar och deras sätt att forma sina barn. Och kanske viktigast, de har svårt att se att skolsituationen i sig blir en arena där flera värdesystem möts och där nya mot-sättningar och konstellationer utvecklas. Skolan blir i sig ett eget kulturellt system samtidigt som det är förankrat i ett vidare socialt sammanhang.

Karin Norman

Uppgifter till texten

ATT ”BLI NÅT OCH VETA NÅT”

17. Hur betraktas Tracktonflickornas muntliga för-måga jämfört med Tracktonpojkarnas, enligt texten? A Den är lika central för identiteten men har högre status. B Den är lika central för identiteten men har lägre status. C Den har samma status men är mera central för identiteten. D Den har samma status men är mindre central för identiteten.	19. Om vi förutsätter att det är skolans fel att barnen från Trackton och Roadville misslyckas där – vilket är då problemet med skolan, enligt texten? A Att den måttstock som tillämpas utgår från skolans kultur, inte barnens. B Att alltför stor hänsyn tas till klasstillhörighetens negativa betydelse. C Att de krav som ställs på barnen ensidigt formulerats av de vuxna. D Att rena sakkunskaper värderas mycket högt medan färdigheter nedvärderas.
18. Vilken av följande slutmeningar i en muntlig berättelse har, enligt textens resonemang, troligast uttalats av en Roadvillebo? A ”Här tar min historia slut – såvitt den inte fortsätter även i morgon.” B ”Du tror mig inte, men allt jag har sagt är ren och skär sanning.” C ”Så kom ihåg: släpp alltid in katten innan du lägger dig.” D ”Denna katt med tolv liv gav jag nästa dag bort till min vän Alice.”	20. Vad är rimligast att säga om de traditionella könsrollerna vad gäller barnuppfostran i Trackton respektive Roadville? A I Roadville förs de traditionella könsrollerna vidare – i Trackton bryter man med dem. B I Trackton förs de traditionella könsrollerna vidare – i Roadville bryter man med dem. C På båda platserna förs de traditionella könsrollerna i huvudsak vidare. D På båda platserna bryter man på ett eller annat sätt med de traditionella könsrollerna.